

BOGUMIŁA GRZEBYK, EWA BARAN

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA NA OBSZARACH PRAWNIE CHRONIONYCH POWIATU BIESZCZADZKIEGO

Funkcjonowanie obszarów chronionych zwykle się kojarzy z daleko posuniętymi ograniczeniami wobec działalności gospodarczej, likwidacją miejsc pracy i wyludnieniem obszarów ekologicznie słabo rozwiniętych. Dlatego też dużą rolę do odegrania ma rozwój przedsiębiorczości wiejskiej. Bogactwo walorów krajobrazowo-przyrodniczych sprawia, że powiat bieszczadzki cechuje największa powierzchnia obszarów prawnie chronionych w woj. podkarpackim. Parki krajobrazowe stanowią 51,3%, obszary chronionego krajobrazu 31,6%, a powierzchnia nieobjęta żadną formą ochrony prawnej zajmuje zaledwie 1,3% powierzchni ogólnej powiatu.

Słowa kluczowe: obszary górskie i chronione, przedsiębiorczość wiejska.

Key words: mountain and protective areas, rural enterprise.

I. WPROWADZENIE

Zachowanie cennych zasobów środowiska przyrodniczego staje się obecnie jednym z priorytetów polityki gospodarczej, które łączone są z realizacją bieżących celów ekonomicznych o znaczeniu lokalnym i międzynarodowym. Na obecnym etapie rozwoju potrzeba ochrony środowiska nie stanowi przedmiotu dyskusji. Ochrona środowiska nie może jednak stanowić bariery rozwoju przedsiębiorstw, gdyż uniemożliwiłaby rozwój gospodarczy, a tym samym nie pozwoliłaby na realizację innych celów, jak spadek bezrobocia, poprawa materialnych warunków życia społeczeństwa. Likwidacja dysproporcji społeczno-gospodarczych i zagrożeń ekologicznych może być osiągnięta poprzez zrównoważony rozwój (Adamczyk 2001). Każde przedsiębiorstwo wymaga do swej działalności odpowiedniego dopływu zasobu czynników wytwórczych, wśród których są zasoby środowiska o charakterze nieodnawialnym¹. Zmieniające

¹ Zalicza się tu takie elementy jak przestrzeń, krajobraz, surowce mineralne i paliwa kopalne.

się warunki ekonomiczne i oczekiwania społeczne powodują, że w zarządzaniu przedsiębiorstwem, obok aspektów produkcyjnych, finansowych, marketingowych i innych, muszą być postawione cele w zakresie ochrony szeroko rozumianego środowiska oraz zdrowia i życia człowieka (Nahatko 2002). Pojęcie takie nabiera szczególnego znaczenia w obszarach o cennych walorach środowiska.

Celem opracowania jest przedstawienie uwarunkowań oraz stanu rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej w obszarach objętych ochroną środowiska. Analizą objęto gminy należące do utworzonego w ramach reformy administracyjnej kraju z 1999 r. powiatu bieszczadzkiego, który funkcjonował do 2001². W badaniach wykorzystano dane statystyki powszechnej, uwzględniając przemiany jakie dokonały się w latach 1990—2001. W celu syntetycznego zobrazowania poziomu aktywności gospodarczej w powiecie bieszczadzkim posłużono się wskaźnikiem lokalizacji społecznej³, natomiast do określenia sytuacji sektora prywatnego — wskaźnikiem stabilizacji⁴.

II. CHARAKTERYSTYKA POWIATU BIESZCZADZKIEGO

Powiat bieszczadzki wyróżnia się na tle regionu znacznymi ograniczeniami prowadzenia wszelkiej działalności gospodarczej. Wynikają one z położenia geograficznego i wyniesienia terenu nad poziom morza, tj. w najwyższych partiach obszarów górskich Podkarpacia — Bieszczadach Wysokich oraz z ograniczeń ekonomicznych wyznaczanych położeniem przygranicznym i znacznym oddaleniem od większych ośrodków gospodarczych.

Środowisko przyrodnicze powiatu świadczy o jego odmienności i zostało określone przez takie cechy, jak wysokość względna i ukształtowanie terenu oraz klimat. Cechy te powodują znaczne ograniczenia dla wiodących w gospodarce regionu dziedzin, jak rolnictwo, gospodarka leśna oraz turystyka i rekreacja. Ze względu na unikalność i wysokie walory środowiska przyrodniczego ta część regionu objęta została różnymi formami ochrony przyrody (około 100% powierzchni powiatu).

² Z dniem 1 stycznia 2002 został podzielony na dwa mniejsze: powiat leski i ustrzycki.

³ Wskaźnik lokalizacji społecznej jest stosunkiem udziału gminy w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych do udziału w ogólnej liczbie mieszkańców województwa (Kołodziejczyk D., 1995). Zrezygnowano z często stosowanego przy tego rodzaju pracach wskaźnika nasycenia w podmioty gospodarcze, mierzonego stosunkiem liczby podmiotów do 1000 mieszkańców gminy, ze względu na specyfikę analizowanego obszaru charakteryzującego się przede wszystkim jednym z najniższych wskaźników zaludnienia w kraju.

⁴ Wskaźnik stabilizacji W_s , wyraża stosunek liczby przedsiębiorstw zarejestrowanych w gminie w danym roku do liczby przedsiębiorstw, które zostały w tym samym okresie wyrejestrowane. Zob. G. Gorzelak, B. Jałowicki, *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach 95*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1996 r.

Tabela 1 — Table 1

Wybrane dane charakteryzujące powiat bieszczadzki
Chose data characterizing the Bieszczady district

Wyszczególnienie Specification	Powierzchnia ogółem [km ²] Total area [km ²]	Gęstość zaludnienia Population density	Udział lasów w po- wierzchni ogólnej [%] Participation of forests in total area [%]	Średnia powierzchnia gospodarstwa [ha] Mean area of farm [ha]
Baligród	158	21	67,4	5,5
Cisna	287	6	88,2	5,0
Czarna	185	13	59,9	9,3
Lesko	167	39	57,4	4,7
Lutowiska	476	5	82,1	16,0
Olszanica	184	29	54,6	4,5
Solina	112	108	46,6	7,0
Ustrzyki Dolne	404	42	58,6	12,3
Powiat	1978	26	68,2	5,8
Województwo	17 926	119	36,6	3,5

Zaliczany do największych obszarowo w kraju, powiat bieszczadzki utworzyło 8 gmin: Baligród, Cisna, Czarna, Lesko, Lutowiska, Olszanica, Solina i Ustrzyki Dolne. W 2000 r. powierzchnia powiatu 1978 km² stanowiła 11% ogólnej powierzchni województwa podkarpackiego i zamieszkiwana była przez 2,4% jego mieszkańców, co przesądza o niskim wskaźniku gęstości zaludnienia, wynoszącym 26 osób na km². Jak wynika z danych tabeli 1, jest to wielkość ponad 4-krotnie niższa od odpowiedniego wskaźnika dla regionu, a w takich gminach jak Lutowiska i Cisna osiąga poziom zaliczany do najniższych w kraju. Niska gęstość zaludnienia w połączeniu z ujemnym saldem migracji — 2,7 na 1000 osób, wysokim bezrobociem rejestrowanym — 19,8% i dużym bezrobociem utajonym, to główne problemy sprzyjające wyludnieniu się tych terenów. Jednocześnie wyludnianie się terenów staje się główną przyczyną ich degradacji — w tym także walorów środowiska.

III. STAN I STRUKTURA POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ NA BADANYM OBSZARZE

W powiecie bieszczadzkim w 2001 roku funkcjonowało 4518 podmiotów gospodarczych, tj. 3,4% ogólnej liczby podmiotów w województwie, przy czym dominowały podmioty gospodarcze zorganizowane w formie zakładów prowadzonych przez osoby fizyczne — 83,8%.

Mimo niekorzystnych uwarunkowań prawnych, związanych z objęciem powiatu bieszczadzkiego systemem obszarów prawnie chronionych jak również infrastrukturalnych, w latach 1990—2001 zaobserwować można było wzrost liczby podmiotów gospodarczych we wszystkich rodzajach działalności (ponadtrzykrotnie wzrosła ich ogólna liczba). Największy wzrost, blisko 7-krotny, wystąpił w grupie podmiotów zajmujących się usługami leśnymi, pielęgnacją lasu i przetwórstwem drewna. Na drugim miejscu znalazła się turystyka i gastronomia (wzrost 6-krotny). W analizowanych latach, tj. 1990—2001 (tabela 2), dominowały podmioty zlokalizowane na terenie dwóch gmin miejsko-wiejskich, tj. Ustrzyk Dolnych i Leska (w 1990 r. aż 68% wszystkich przedsiębiorstw powiatu bieszczadzkiego zlokalizowanych było na terenie tych właśnie gmin, zaś w 2001 r. — 53%). Zjawisko to może świadczyć o koncentracji i aktywności gospodarczej w większych miejskich ośrodkach terytorialnych. Jednak wzrastający udział jednostek w gminach wiejskich w 2001 r., w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych analizowanego obszaru, wskazywał na lekki wzrost aktywności gospodarczej tych gmin. Stanowiąc to może pozytywną przesłankę do dalszego rozwoju przedsiębiorczości na obszarach prawnie chronionych powiatu bieszczadzkiego.

W analizie przedsiębiorczości badanego regionu, szczególną uwagę zwrócono również na strukturę badanych przedsiębiorstw prywatnych. Na obszarze powiatu bieszczadzkiego w 2001 r. dominowały przedsiębiorstwa z taką działalnością, jak: handel (26,9%), usługi materialne i niematerialne (25,8%) i podmioty związane z pozyskiwaniem i przetwórstwem drewna (22,6%). W poszczególnych gminach widoczne były znaczne różnice. W gminach: Lutowiska, Baligród, Czarna i Cisna dominowały jednostki związane z usługami leśnymi, pozyskiwaniem i przetwórstwem drewna, zaś w Ustrzykach Dolnych i Lesku przeważał handel, natomiast w Solinie główną działalnością była turystyka i gastronomia.

Duży udział branży drzewnej w czterech wymienionych wyżej gminach wskazuje na ścisły związek badanego obszaru z głównym bogactwem naturalnym, jakim jest las. Ten właśnie element środowiska przyrodniczego stanowi jedno z podstawowych źródeł utrzymania miejscowej ludności, a jednocześnie decyduje o wzroście aktywności gospodarczej ludności tego regionu. W tym miejscu należy również zaznaczyć, iż efektem wzrostu jednej branży jest rozwój innych działalności. W tym przypadku taka zależność występuje w odniesieniu do podmiotów związanych z pozyskiwaniem i przetwórstwem drewna a transportem (angażującym blisko 7% ogółu jednostek gospodarczych).

W 2001 r. prawie co czwarty podmiot gospodarczy prowadził działalność handlową, przy czym największy udział w ogólnej liczbie podmiotów miały: Lesko (34,6%), Olszanica (33,3%) i Ustrzyki Dolne (31,6%), a najmniejszy Lutowiska (11,2%), Cisna oraz Baligród (17,4%). Zdaniem wielu autorów duży udział działalności handlowej wiąże się na ogół z łatwiejszym przełamaniem bariery kapitałowej, która w porównaniu z innymi rodzajami działalności, zwłaszcza produkcyjnej, jest znacznie niższa. Stąd też nie jest zaskoczeniem,

Tabela 2 — Table 2

Rozwój przedsiębiorczości w gminach powiatu bieszczadzkiego w latach 1990—2001

Development of extra-agricultural enterprise in communes of the Bieszczady district during 1990—2001 years

Gminy Communes	Lata Years	Rodzaj działalności Economical activity							
		usługi lesne, pielęgnacja lasu i przetwórstwo drewna forrestal services, tending forestes and wood processing	handel trade	transport transport	usługi remontowo- budowlane building-renovation services	turystyka i gastronomia tourism and gastronomy	inne usługi materialne i niematerialne other services: material and non-material	inna działalność produkcyjna other economical activity	ogółem liczba podmiotów total number of subjects
Baligród	1990	16	23	11	1	0	14	2	67
	1995	51	56	15	15	7	18	5	167
	2001	131	56	18	30	39	35	13	322
Cisna	1990	9	7	4	3	2	8	3	36
	1995	61	17	4	2	25	15	5	129
	2001	74	38	5	5	56	32	9	219
Czarna	1990	12	20	8	2	2	6	9	59
	1995	60	30	14	4	13	6	21	148
	2001	72	36	18	5	12	11	26	180
Lesko	1990	18	59	33	33	9	74	16	242
	1995	73	247	58	54	43	142	34	651
	2001	77	293	81	75	60	210	51	847
Lutowiska	1990	16	24	10	1	7	5	5	68
	1995	140	32	21	5	29	24	17	268
	2001	156	34	16	4	47	33	36	326
Olszanica	1990	4	5	2	2	0	2	2	17
	1995	24	23	9	4	4	14	5	83
	2001	43	64	18	10	9	38	10	192
Solina	1990	8	46	9	8	22	24	3	120
	1995	37	98	18	12	98	38	8	309
	2001	93	119	25	27	161	51	10	486
Ustrzyki Dolne	1990	37	187	58	47	38	149	19	535
	1995	139	377	59	83	61	187	29	935
	2001	186	348	71	129	89	252	27	1102

iż udział działalności produkcyjnej na analizowanym terenie stanowił zaledwie 4,9% ogółu przedsiębiorstw, najniższy wskaźnik wystąpił w gminie Cisna 2,3%, a najwyższy w gminie Czarna 10,0%.

Naturalną konsekwencją rozwoju każdego regionu, zdaniem Klanka (2000), jest wzrost sektora usług materialnych i niematerialnych, które z jednej strony, pozwalają na tworzenie nowych źródeł pozyskiwania dochodów, a z drugiej — podnoszą jakość życia ludności. Na analizowanym obszarze w 2001 roku, udział tego rodzaju działalności był znaczący — 25,8%. W gminach Ustrzyki Dolne i Lesko udział ten był wyższy w porównaniu do średniej przypadającej dla całego powiatu. Dalszy rozwój sektora usług materialnych i niematerialnych w znacznym stopniu uzależniony będzie od dochodów mieszkańców, zatem wzrost chłonności rynku wewnętrznego będzie prowadził do dalszego rozwoju tego sektora.

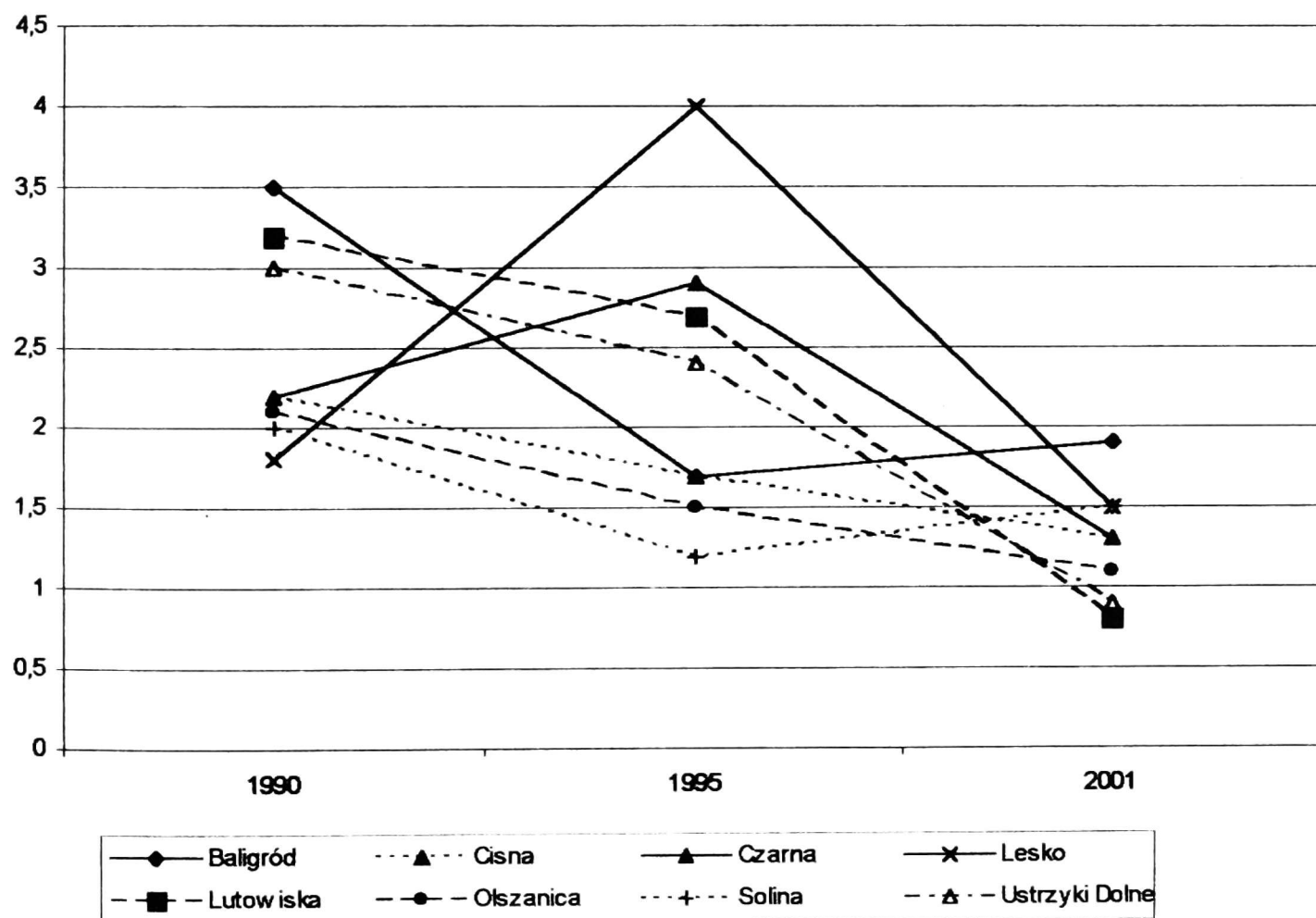
Cenne walory przyrodnicze powiatu bieszczadzkiego predestynują go szczególnie do rozwoju szeroko pojętych form turystyki oraz towarzyszącej jej gastronomii i hotelarstwa. Z analizy struktury jednostek gospodarczych wynika, że tego rodzaju usługi świadczyło 12,9% firm. Wśród gmin znajdowały się takie, gdzie działalność ta dominowała — Solina (33,1%) i Cisna (25,6%), jak również takie gdzie stanowiła wręcz margines — Olszanica (4,7%), Czarna (6,7%) oraz Lesko (7,1%). Biorąc pod uwagę niespotykane bogactwo środowiska przyrodniczego analizowanego obszaru, można uznać, iż funkcja turystyczna nie jest tu w pełni rozwinięta.

IV. POZIOM AKTYWNOŚCI GOSPODARCZEJ W POWIECIE BIESZCZADZKIM

W celu syntetycznego zobrazowania poziomu aktywności gospodarczej w powiecie bieszczadzkim, który prawie w całości objęty jest ochroną prawną, posłużono się wskaźnikiem lokalizacji społecznej, natomiast do określenia sytuacji sektora prywatnego — wskaźnikiem stabilizacji.

Wskaźnik lokalizacji społecznej dla powiatu bieszczadzkiego wyniósł 2,14, jednak w poszczególnych gminach wykazywał duże zróżnicowanie. Najwyższy wskaźnik odnotowano w gminach: Ustrzyki Dolne (7,32) i Lesko (5,00), co potwierdza tezę o wyższej koncentracji badanego zjawiska w gminach miejsko-wiejskich. Natomiast w gminach: Baligród, Cisna, Lutowiska i Olszanica wskaźnik ten kształtował się poniżej średniego wskaźnika dla całego powiatu.

O sytuacji sektora prywatnego w ujęciu dynamicznym szerzej informuje natomiast wskaźnik stabilizacji. Zakłada się, iż wartości w przedziale 1,0—2,0 należy uznać za przejaw słabej koniunktury w odniesieniu do danego rodzaju działalności gospodarczej, wartości od 2,1 do 3,5 można uznać za dowód umiarkowanej koniunktury, wartości w przedziale 3,5—5,0 za objaw dobrej koniunktury, a wartości powyżej 5,0 oznaczają występowanie bardzo dobrej koniunktury. Natomiast wartości poniżej 1,0 są przejawem recesji. Kierując się tymi założen-

Ryc. 1. Wskaźnik stabilizacji sektora prywatnego w gminach powiatu bieszczadzkiego w wybranych latach 1990—2001

Fig. 1. Index of stabilization of private sector in communes of the Bieszczady district during 1990—2001

niami, należy wskazać, iż sytuacja sektora prywatnego w powiecie bieszczadzkim nie jest dobra. Choć ogólna liczba podmiotów gospodarczych w latach 1995—2001 wzrastała (ponad trzykrotnie), to jednak wskaźnik stabilizacji mieścił się na ogół w przedziale 1,3—2,5, co oznacza stosunkowo niewielką przewagę liczby przedsiębiorstw, które zostały zarejestrowane, w stosunku do tych które w tym samym czasie wyrejestrowano. Dodatkowo w poszczególnych rodzajach działalności widoczny jest postępujący regres (usługi transportowe); wyjątek stanowią usługi turystyczne i gastronomiczne. Ponadto w 2001 roku, w gminach: Czarna, Lutowiska i Ustrzyki Dolne więcej podmiotów uległo wyrejestrowaniu aniżeli zarejestrowaniu. Stanowi to sygnał do działań, które przeciwdziałałyby temu niekorzystnemu zjawisku.

V. WNIOSKI KOŃCOWE

Z analizy stanu, struktury i poziomu aktywności gospodarczej obszarów prawnie chronionych powiatu bieszczadzkiego, wynikają następujące ustalenia i wnioski:

- wszystkie gminy powiatu bieszczadzkiego charakteryzują się bardzo wysokim udziałem obszarów chronionych (od 90% do 100% powierzchni ogólnej),
- w latach 1990—2001 odnotowano wzrost liczby podmiotów gospodarczych we wszystkich rodzajach działalności (ponad trzykrotnie wzrosła ich ogólna liczba),
- w strukturze rodzajowej przedsiębiorstw prywatnych dominowały działalności: handel (26,9%), usługi materialne i niematerialne (25,8%) i podmioty związane z pozyskiwaniem i przetwórstwem drewna (22,6%),
- wskaźnik stabilizacji w 2001 roku kształtował się na poziomie 1,3—2,5, co oznacza słabą koniunkturę gospodarczą badanego obszaru,
- wysoka wartość wskaźnika lokalizacji społecznej w gminach Ustrzyki Dolne i Lesko potwierdza tezę o wyższej aktywności gospodarczej gmin miejsko-wiejskich.

Zakład Polityki Gospodarczej i Agrobiznesu, Uniwersytet Rzeszowski

LITERATURA

- Adamczyk J., 2001, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, AE, 93.
- Gorzela G., Jałowicki B., 1996, *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach 95*, Warszawa.
- Klank L., 2000, *Szanse i ograniczenia rozwoju przedsiębiorczości na obszarach prawnie chronionych [w:] Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską*, Warszawa, 64—71.
- Nahatko S., 2002, *Podstawy ekologicznego zarządzania przedsiębiorstwem*, Bydgoszcz, 19—77.

BOGUMIŁA GRZEBYK, EWA BARAN

EXTRA-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITY ON THE PROTECTIVE IN THE BIESZCZADY DISTRICT

Summary

Riches of landscape-natural values causes that the Bieszczady district is characterizing by the greatest surface of areas with legal forms of protection in the Podkarpacie province. The greatest part makes the landscape parks 51.3% and areas of protective landscape 31.6%. But surface with-out any form of protection makes only 1.3% of total area of district. Functioning of protective areas usually are accociating with greatest limits according to economical activity, liquidation of labour stands and depopulation of areas ecologicallmuch more developing. So, the big role in this scope has the rural enterprise.

On the analysing area in 2001 year were dominated three kinds of activity: trade (26.9%), material and non-material services (25.8%), and subjects connected with obtaining and wood processing (22.6%). So, the valuable natural values of the Bieszczady district are preferencing for widely development of tourism and gastronomy, catering industry, but this services took only by the 12.9% of firms.

Taking into account the biggest riches of natural environmenty of analysing area we my state that touristic function is not fully developing.

Chair of Economic Policy and Agribussines, University of Rzeszów